

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ПІДСТАВІ СТ. 45 КК УКРАЇНИ

REGARDING THE TYPES OF CRIMINAL CONSEQUENCES IN THE RELEASE OF A PERSON FROM CRIMINAL LIABILITY UNDER ART. 45 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Григор'єва М.Є., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права № 1

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено розгляду проблемних питань, які стосуються особливостей кримінально-правових наслідків при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям. Проаналізовано різні точки зору науковців щодо встановлення кримінально-правових наслідків при звільненні особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України.

Доведено, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від осуду особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і від застосування до неї передбачених кримінальним законом примусових заходів кримінального характеру, тобто коли держава відмовляється від свого повноваження по покладанню кримінальної відповідальності та використовує свої повноваження по звільненню від кримінальної відповідальності. Зазначено, що особа звільняється від засудження у формі обвинувального вироку суду і від призначення покарання, тобто від відбування покарання.

Доведено, що особа, яка була звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, не набуває статусу судимої особи. Такий негативний правовий статус у особи, звільненої від кримінальної відповідальності, відсутній. Визначено, що правовим наслідком звільнення від кримінальної відповідальності вважається незастосування до особи певних обмежень і позбавлень, які складають сутність кримінальної відповідальності. Потім можуть спостерігатися сприятливі або несприятливі кримінально-правові наслідки для особи, яка вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, а після цього вчинила дії, які є підставою для встановлення дійового каяття.

Обґрунтовано положення про те, що розділ IX КК України (Звільнення від кримінальної відповідальності) не суперечить Конституції України щодо презумпції невинуватості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, відповідно до якого особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, дійове каяття, щире каяття, кримінально-правові наслідки, депеналізація.

The article is devoted to the consideration of problematic issues related to the peculiarities of criminal consequences in the release of a person from criminal liability in connection with his effective repentance. Different points of view of scientists on the definition of harm and damage are analyzed. It is proved that losses should be called losses caused to a person's property as a result of a socially dangerous act. In this regard, Article 45 of the Criminal Code of Ukraine provides for compensation of damages, not their elimination or elimination.

It is noted that compensation for damages should be understood as the voluntary restoration, if possible, of those property benefits that the perpetrator deprived the victim of as a result of the crime. Actions for damages are: the return of illegal seized property or property similar to the stolen; restoration of damaged or destroyed property (both on their own and with someone's help); in the transfer of a certain amount of money to the victim, etc., ie compensation for damages – is the return, replacement or compensation of the result of the crime, which has a property expression and always corresponds to a certain monetary or property equivalent. It is proved that under damage in Art. 45 of the Criminal Code should be understood as any moral or physical loss suffered by the victim as a result of a criminal offense. Hence, the elimination of the damage involves the compensation by lawful means of the negative result that was caused by the criminal offense.

That is why the damage must be eliminated, and the losses only have to be reimbursed. It is determined that repairing the damage is a voluntary restoration of the rights and benefits that the offender deprived the victim of as a result of a criminal offense. The provision that Section IX of the Criminal Code of Ukraine (Exemption from Criminal Liability) does not contradict the Constitution of Ukraine on the presumption of innocence of a person who has committed a criminal offense, according to which a person is presumed innocent of committing a criminal offense and cannot be criminally punished will be proved in a lawful manner and established by a court conviction.

Key words: release from criminal liability, effective repentance, sincere repentance, criminal consequences, depenalization.

Постановка проблеми. Останніми роками у вітчизняному кримінальному законодавстві набув широкого розповсюдження такий напрям кримінально-правової політики як депеналізація кримінальних правопорушень. Ілюстрацією цього процесу є розширення в КК України інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання і його відбування, які набули досить великого розгалуження в Загальній та Особливій частинах КК України. Такий підхід дає підставу стверджувати, що держава має на меті протидіяти кримінальним правопорушенням не лише шляхом репресивного впливу на осіб, які його вчиняють, а й шляхом їх кримінально-правового заохочення.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку кримінального законодавства відсутнє єдине застосування зазначених інститутів на практиці. У зв'язку з цим суди по-різному визначають кримінально-правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності, бо вони не досить досліджені

та потребують подальшої теоретичної розробки. Нині це має значення, коли звільнення від кримінальної відповідальності є другим поряд із покладенням кримінальної відповідальності кримінально-правовим засобом протидії злочинності. Тому теоретичне обґрунтування та розробка питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності особи у зв'язку з її дійовим каяттям, а саме видів звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за кримінально-правовими наслідками, є своєчасним і актуальним.

Деякі аспекти такого виду звільнення від кримінальної відповідальності були досліджені у роботах Х.Д. Алікперова, Ю.В. Бауліна, Ю.В. Голика, Л.В. Головка, О.О. Дудорова, О.О. Житного, С.Г. Келіної, В.М. Кудрявцева, А.А. Музики, А.В. Наумова, Є.В. Фесенка, М.С. Хруппи та інших вчених. При цьому безпосередньо встановленню видів звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за кримінально-правовими наслідками було приділено не досить уваги. Проблемні

питання щодо цього виду звільнення від кримінальної відповідальності потребують подальшого дослідження та вирішення.

Мета статті – розглянути особливості видів звільнення особи від кримінальної відповідальності за кримінально-правовими наслідками.

Виклад основного матеріалу. Особа, яка була звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, не набуває статусу судимої особи. Це пояснюється тим, що судимість є правовим наслідком засудження особи вироком суду до кримінального покарання [8, с. 32]. Такий негативний правовий статус у особи, звільненої від кримінальної відповідальності, відсутній. Відповідно до частини третьої статті 88 КК України особами, які не мають судимості, визнаються засуджені за вироком суду без призначення покарання, звільнені від покарання чи такі, які відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунуто законом [1, с. 187; 2, с. 60]. При прийнятті рішення суду про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям особа, відносно якої було ухвалено таке рішення, також не набуває негативного правового статусу у вигляді судимості.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, як і будь-який інший вид звільнення, має свої правові наслідки. Правовим наслідком звільнення від кримінальної відповідальності вважається незастосування до особи певних обмежень і позбавлень, які складають сутність кримінальної відповідальності.

Далі можуть спостерігатися сприятливі або несприятливі кримінально-правові наслідки для особи, яка вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, а після цього вчинила дії, які є підставою для встановлення дійового каяття. Сприятливі наслідки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям наставатимуть у вигляді зняття з особи обмежень правового характеру, які були б покладені на неї та тягли б за собою засудження за вчинене кримінальне правопорушення і настання кримінальної відповідальності.

У кримінально-правовій літературі виділяють два види правових наслідків:

- 1) правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з вчиненням такого кримінального правопорушення;
- 2) правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з вчиненням нового кримінального правопорушення.

Розглянемо правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України у зв'язку з вчиненням такого кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень. Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від осуду особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і від застосування до неї передбачених кримінальним законом примусових заходів кримінального характеру [9, с. 58; 8, с. 32].

Іншими словами держава відмовляється від свого повноваження по покладанню кримінальної відповідальності та використовує свої повноваження по звільненню від кримінальної відповідальності [3, с. 51]. Особа звільняється від засудження у формі обвинувального вироку суду і від призначення покарання, від його відбування. Припиняються кримінально-правові відносини, які виникли з часу вчинення кримінального правопорушення, потім змінилися у зв'язку з дійовим каяттям і припинилися з моменту вступу до законної сили постанови суду про звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку з її дійовим каяттям.

При звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям кримінально-правові відносини припиняються з того моменту, коли вступила

в законну силу постановою суду про звільнення від кримінальної відповідальності, тому саме з цього моменту держава в особі компетентних органів вже не може покласти на таку особу кримінальну відповідальність. Це положення закріплене і в кримінальному законодавстві, а саме в частині 4 статті 32 КК України, де зазначається, що повторність відсутня, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими кримінальним законом.

За цією підставою закривається провадження у кримінальній справі у зв'язку з вчиненням кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України). Процесуальним документом, який звільняє від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 45 КК України, є рішення суду у вигляді постанови (ухвали). Тому за наявності підстав, зазначених у ст. 45 КК України, у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд у судовому засіданні виносить постанову про закриття кримінального провадження (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України).

Закриття кримінального провадження по справі здійснюється на nereабілітуючій підставі, оскільки спочатку був юридичний факт – вчинення кримінального правопорушення, а тільки після цього позитивна постзлочинна поведінка особи. Звільняючи від кримінальної відповідальності, суд не заперечує, а підтверджує той факт, що дійсно мало місце вчинення кримінального правопорушення. Суд постановою визнає особу винною у вчиненні кримінального правопорушення і виносить рішення застосувати до неї таку кримінально-правову міру як звільнення від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності не свідчить про виправдання особи, оскільки кримінальна справа припиняється на nereабілітуючих підставах.

У зв'язку з цим деякі криміналісти ставлять питання про нелегітимність інституту звільнення від кримінальної відповідальності у кримінальному праві, ґрунтуючись на тому, що звільненню особи від кримінальної відповідальності завжди повинне передувати визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки тільки винну особу можна звільнити від кримінальної відповідальності. У тому випадку, якщо особа не визнана винною обвинувальним вироком суду, то вона вважається невинною у вчиненні злочину, звільняється від кримінальної відповідальності [5, с. 53–54]. З такою позицією не можна погодитися.

Висновок про те, що розділ IX КК України (Звільнення від кримінальної відповідальності) суперечить Конституції України не відповідає дійсності, адже ніхто не заперечує презумпції невинності особи, яка вчинила злочин, її конституційного права, передбаченого в ч. 1 ст. 62, відповідно до якого особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Це положення закріплене і в ч. 2 ст. 2 КК України.

Обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, нести кримінальну відповідальність реалізується в рамках кримінально-правових відносин. Держава як один із суб'єктів цих відносин має право не тільки застосувати до такої особи заходи по покладенню на неї кримінальної відповідальності, але і відмовитися від цього за наявності законних підстав. Повноваження держави обмежені кримінальним законодавством, яке містить вичерпний перелік підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 КК України звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених

Законом про кримінальну відповідальність, здійснюється виключно судом. Проблема виникає тільки тому, що відбулося об'єднання кримінальних і кримінально-процесуальних інститутів, на підставі чого звільнення від кримінальної відповідальності у кримінальному праві розглядається в цьому питанні на процесуальному рівні.

Кримінально-правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям мають індивідуальний характер і не розповсюджуються на співучасників. Звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям підлягає тільки особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, і безпосередньо виконала всі дії, передбачені ст. 45 КК України. Такий юридичний факт не може стосуватися звільнення від кримінальної відповідальності співучасників (співвиконавців, організаторів, підбурювачів, пособників), якщо вони таких дій не здійснювали, тому вони і не можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності.

Тепер розглянемо правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі вчиненням нового кримінального правопорушення. Ухвалення судом рішення про звільнення від кримінальної відповідальності – це саме той юридичний факт, який свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, яка вчинила злочин, і державою. З цього моменту така особа вже не несе обов'язку відповідати перед державою за вчинене кримінальне правопорушення. Таким чином, про минуле кримінальне правопорушення забуваємо, а нове кримінальне правопорушення вважається вчиненим уперше. Вчинене раніше кримінальне правопорушення не може бути враховане при визначенні повторності, сукупності кримінальних правопорушень і рецидивів.

Злочинне діяння, від кримінальної відповідальності за яке особу було звільнено відповідно до ст. 45 КК України, не має кримінально-правового значення ні для кваліфікації знову вчиненого кримінального правопорушення, ні для призначення покарання за нього. Знову вчинене кримінальне правопорушення не може кваліфікуватися як повторне, не може вважатися вчиненим особою, яка раніше вчинила будь-яке кримінальне правопорушення або рецидив. Відповідно ч. 4 ст. 32 КК повторність відсутня, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено чи знято.

Деякі учені вважають, що вчинення нового кримінального правопорушення автоматично відмінює звільнення від кримінальної відповідальності і в такому разі особа обов'язково повинна відповідати за обидва діяння. Інші зазначають, що при раніше діючому законодавстві доцільно притягати особу до кримінальної відповідальності за обидва діяння лише в тому випадку, якщо нове кримінальне правопорушення однорідне, схоже або тяжче, ніж перше [10, с. 46]. Із цим не можна погодитися, оскільки при таких обставинах не можна визнати повторним кримінальне правопорушення, якщо особу було звільнено від кримінальної відповідальності за раніше вчинене кримінальне правопорушення.

Крім того, якщо особа після звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям знову вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, виникає питання про те, чи може ця особа повторно бути звільнена від кримінальної відповідальності за такою ж підставою. У науці кримінального права точки зору із цього приводу розділилися. Деякі вчені вважають, що якщо особа знову вчинила таке ж кримінальне правопорушення, після того, як за попереднє була звільнена від кри-

мінальної відповідальності, то мети виправлення вона не досягла і тому наступного разу повинна нести покарання, а звільнена від кримінальної відповідальності бути не може. Інші ставлять у пряму залежність можливість звільнення від кримінальної відповідальності від закінчення строків давності [4, с. 86].

Якщо особа після вчинення вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень, була звільнена від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 45 КК України, а потім знову вчинила подібне кримінальне правопорушення, то кримінально-правові відносини, які існували в першому кримінальному правопорушенні, змінилися таким юридичним фактом як дійове каяття і були припинені з моменту вступу до законної сили рішення суду. У новому кримінальному правопорушенні вони не відновлюються і не продовжуються, а виникають інші кримінально-правові відносини, породжені іншим юридичним фактом і не пов'язані з попередніми, тому подальше притягнення до кримінальної відповідальності за перше кримінальне правопорушення не можливе.

Відносно повторного звільнення від кримінальної відповідальності кримінальне законодавство не дає ніяких обмежень або заборон, тому особа, яка раніше була звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України, може бути знову звільнена від кримінальної відповідальності, якщо є для цього передумова та підстава.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям вважається остаточним і безповоротним, тому новий злочин не може відмінити звільнення [11, с. 78; 10, с. 70]. Вчинення нового кримінального правопорушення ні за яких умов автоматично не може відмінити звільнення від кримінальної відповідальності за попереднє кримінальне правопорушення, якщо рішення суду було законним і обґрунтованим. У тому випадку, коли суд звільняє особу від кримінальної відповідальності, тим самим він підтверджує, що були підстави для притягнення її до кримінальної відповідальності, тобто мало місце злочинне діяння, але у зв'язку з наявністю передумови і підстави для звільнення від кримінальної відповідальності застосує до неї таку міру як звільнення від кримінальної відповідальності, тому закінчення або переривання строків давності в такому випадку бути не може, оскільки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям є остаточним і безумовним.

Якщо ж були допущені порушення, то постанова (ухвала) суду підлягає відміні та особу може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за попереднє кримінальне правопорушення, але тільки протягом строків давності, встановлених у ст. 49 КК. Якщо подальше кримінальне правопорушення містить ознаки повторності або сукупності, то особа підлягає кримінальній відповідальності за попереднє кримінальне правопорушення і за нове кримінальне правопорушення за правилами, передбаченими ст.ст. 32, 33 КК.

Висновки. Вчинення нового кримінального правопорушення і дійове каяття або примирення винного з потерпілим не є перешкодою для звільнення від кримінальної відповідальності за нове кримінальне правопорушення. На нашу думку, таке положення не зовсім виправдане, тому пропонуємо обмежити можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи в частині 2 ст. 45 КК України. «Не підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям особа, яка раніше звільнялася від кримінальної відповідальності по такій підставі, якщо з дня вступу до законної сили постанови про припинення провадження по справі не закінчилися строки давності, передбачені п.п. 1, 2 ч. 1. ст. 49 цього Кодексу».

Проте ми вважаємо, що ця заохочувальна норма (ст. 45 КК) не повинна застосовуватися до осіб, які раніше вже звільнилися від кримінальної відповідальності за такою підставою, якщо ці особи знову стали на шлях вчинення кримінальних правопорушень, вони не повинні розраховувати на те, що держава вкотре виявить до них гуманність у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності. Але необхідно поставити питання про строк, протягом якого можлива відмова у звільненні від кримінальної відповідальності осіб, відносно яких раніше вже приймалося таке рішення.

Такі строки можна встановити подібно до строків давності притягання до кримінальної відповідальності, передбачених п. 1 або п. 2 ч. 1 ст. 49 КК. Так, не може бути звільнено від кримінальної відповідальності особу, яка раніше звільнялася від кримінальної відповідальності по такій підставі, якщо з дня вчинення кримінального правопорушення, у зв'язку з яким було прийнято таке рішення, не закінчилися строки давності, передбачені ч. 1 ст. 49 КК.

Так, якщо особа вчинила проступок, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі, і була у зв'язку з дійовим каяттям звільнена від кримінальної відповідальності, то протягом 2-х років по аналогії зі строками давності притягнення до кримінальної відповідальності за таке кримінальне правопорушення вона не може бути звільнена знову від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, пов'язаним зі вчиненням будь-якого іншого злочину. У такому випадку позитивна постзлочинна поведінка цієї особи буде врахована судом як обставина, яка пом'якшить їй покарання. Крім того, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям можливе тільки в межах строків давності, передбачених у п.п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 49 КК (два, три або п'ять років із дня вчинення особою злочину). Якщо ж постанову (ухвалу) суду було винесено після закінчення строків давності, то провадження у справі слід припинити відповідно до ст. 49 КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 185–207.
2. Грещук В.К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 50–65.
3. Дудоров О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика / *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 3. С. 46–52.
4. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. М. : Наука, 1974. С. 126.
5. Коржанський М.І. Презумпція невинуватості і презумпція вини. К. : Атіка, 2004. С. 53–54.
6. Кривоченко Л.Н. Освобождение от уголовной ответственности с применением мер общественного или административного воздействия. Х. : Юридический институт, 1981. С. 46.
7. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та інші. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. Х. : ТОВ «Одісей», 2004. С. 458.
8. Курс Российского уголовного права. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. М. : СПАРК, 2001. С. 394.
9. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая «О преступлениях»: Харьков, 2001. С. 272.
10. Пономаренко Ю.А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. 2013. Вип. 20. С. 65–72.
11. Хряпінський П.В. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності за діючим законодавством. *Міжнародний юридичний вісник* : збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. 2014. Вип. 1 С. 76–83.